

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपक्लसं क्लसम्। श्रेयो वसीय आय-
धसम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्सम्भान्। ज्योति-
ष्माङ्स्तेजस्वानातपङ्गस्तपन्नभितपन्। रोचनो रोचमानः शोभनः
शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा सुदर्शना।
आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा
पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्नसंवेशन्तः सङ्शान्तः शान्तः। आभवन्न-
भवन्समवन्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतः सङ्स्तुतं
कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्।
अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलं ऊलिता तपन्नितपन्नसन्तपन्। रोचनो
रोचमानः शुभ्मः शुभमानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता
सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीर्ती प्रपा सम्पा तृप्तिस्तुर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽयुष्मती कामदुघा। अभिशास्ताऽ-

नु॑मन्ताऽऽन्दो मोदः प्रमोदः। आ॒सा॒दय॑न्निषा॒दय॑न्स॒सा॒दनः
स॒संत्रः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्रभूः शुभूर्भुवः। पु॒वित्र॑ पवयि॒ष्यन्पूतो
मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो जीविष्यन्स्वर्गो लोकः।
सहस्वान्सहैयानोजस्वान्सहमानः। जयन्नभिजयैन्सुद्रविणो
द्रविणोदाः। आ॒र्द्धपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आ॒र्द्धः पिन्व-
मानोऽन्नवान्नसंवानिरावान्। स॒र्वैषधः संभुरो महस्वान्। ए॒जुत्का
जोवत्काः। क्षुलकाः शिपिविष्टकाः। सरिस्त्रराः सुशेरवः। अजिरासौ
गमिष्णवः। इदानीं तदानीमेतरहि क्षिप्रमजिरम्। आ॒शुर्निमेषः
फुणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरुङ्गस्त्वरमाण आ॒शुराशीयाञ्चवः। अ॒ग्निष्ठोम
उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रम्लिरात्रश्वतूरात्रः। अ॒ग्निरकृतुः सूर्य
कृतुश्वन्द्रमा॑ कृतुः। प्रजापतिः संवथ्सुरो मुहान्कः॥४॥

[१]

भूरग्नि च पृथिवीं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्संवथ्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद।
भुवौ वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्संवथ्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। भूर्भुवः
स्वश्वन्द्रमसं च दिशश्व मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्संवथ्सरं च।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयाऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थं योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।
 चित्तश्वासि सञ्चितश्वास्यग्ने। एतावाऽश्वासि भूयाऽश्वास्यग्ने। यत्ते
 अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसञ्चिन्वन्तु। विश्वे
 ते देवाश्चित्तिमापूरयन्तु। चित्तश्वासि सञ्चितश्वास्यग्ने। एतावाऽश्वासि
 भूयाऽश्वास्यग्ने। मा ते अग्ने च येन माऽति च येनाऽयुरावृक्षिः।
 सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यददावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः।
 तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
 यावद्देवाः। यावदुसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवृथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि। इदावृथ्सरोऽसीदुवथ्सरो-
 ऽसि। इद्वृथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो
 दक्षिणः पक्षः। वरूषाः पुच्छमैः। शुरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यमैः।
 पूर्वपक्षाश्चित्यः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। क्रृष्मोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि
 महीयसे। ततो नो महु आवंह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिशु आवाहि।
 सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्त्या चित्तिमापृण।
 अचित्त्या चित्तिमापृण। चिदसि समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः। श्येन क्रृतावा॑॥। हिरण्यपक्षः। शकुनो भुरण्युः।

मुहान्धस्थै ध्रुव आनिषंतः। नमस्ते अस्तु मा मा हि॒सीः।
 एति॑ प्रेति॑ वीति॑ समित्युदिति॑। दिवं॑ मे यच्छ। अ॒न्तरिक्षं॑ मे यच्छ।
 पृथिवीं॑ मे यच्छ। पृथिवीं॑ मे यच्छ। अ॒न्तरिक्षं॑ मे यच्छ। दिवं॑
 मे यच्छ। अह्ना॑ प्रसारय। रात्र्या॑ समंच। रात्र्या॑ प्रसारय। अह्ना॑
 समंच। कामं॑ प्रसारय। काम॑ समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः॑ स्वः। ओजो॑ बलम्। ब्रह्म॑ क्षत्रम्। यशो॑ मुहता॑ सृत्यं
 तपो॑ नामा॑ रूपम॑मृतम्। चक्षुः॑ श्रोत्रम्। मनु॑ आयुः। विश्वं॑ यशो॑
 मुहः। सुमं॑ तपो॑ हरो॑ भा॑। जातवेदा॑ यदि॑ वा पावुकोऽसि॑। वैश्वानरो॑
 यदि॑ वा वैद्युतोऽसि॑। शं प्रजाभ्यो॑ यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टि॑
 ददंदभ्याव॑वृथ्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञी॑ विराज्ञी॑। सुम्राज्ञी॑ स्वराज्ञी॑। अर्चिः॑ शोचिः। तपो॑ हरो॑
 भा॑। अग्निरिन्द्रो॑ बृहस्पतिः। विश्वे॑ देवा॑ भुवनस्य गोपाः। ते मा॑
 सर्वे॑ यशस्ता॑ सःसृजन्तु॥११॥

[६]

असवे॑ स्वाहा॑ वसवे॑ स्वाहा॑। विभुवे॑ स्वाहा॑ विवस्वते॑ स्वाहा॑।
 अभिभुवे॑ स्वाहा॑धिपतये॑ स्वाहा॑। दिवां॑ पतये॑ स्वाहा॑हस्पत्याय
 स्वाहा॑। चाक्षुष्मत्याय॑ स्वाहा॑ ज्योतिष्मत्याय॑ स्वाहा॑। राज्ञे॑ स्वाहा॑
 विराज्ञे॑ स्वाहा॑। सुम्राज्ञे॑ स्वाहा॑ स्वराज्ञे॑ स्वाहा॑। शूषाय॑ स्वाहा॑।

सूर्यायु स्वाहा०। चुन्द्रमसे स्वाहा० ज्योतिषे स्वाहा०। सूर्यसर्पायु स्वाहा०
कल्याणायु स्वाहा०। अर्जुनायु स्वाहा०॥१२॥

[७]

विपश्चिते पवमानाय गायत। मही न धाराऽत्यन्धो अर्घति।
अहिंरह जीर्णमतिसर्पति त्वचम्। अत्यो न क्रीडंन्रसरद्वृषा हरिः।
उपयामगृहीतोऽसि मृत्यवे॒ त्वा॑ जुष्ट॑ गृह्णामि। एष ते॑ योनिर्मृत्यवे॒
त्वा। अपमृत्युमपक्षुधम्। अपेतः शुपथ॑ जहि। अधा॑ नो अग्नि॑
आवंह। रायस्पोषः॒ सहस्रिणम्॥१३॥

ये तै॑ सहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो॑ मर्त्यायु॑ हन्तवे। तान्
यज्ञस्य मायया०। सर्वानवयजामहे। भक्षो॒ऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते॑
मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो॑
भक्षयामि। मन्द्राऽभिभूतिः केतुर्यज्ञानां वाक्। असावेहि॥१४॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आँक्रन्दयितरपान।
असावेहि। अहुस्तोस्त्वा॑ चक्षुः। असावेहि। अपादाशो॑ मनः।
असावेहि। कवे॑ विप्रचित्ते॑ श्रोत्रां। असावेहि॥१५॥

सुहुस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो॑ मर्त्येषु। तं त्वाऽहं तथा॑
वेदै। असावेहि। अग्निर्मै॑ वाचि॑ श्रितः। वाग्घृदये। हृदय॑ मयि॑।
अहमृतै॑। अमृतं॑ ब्रह्मणि। वायुर्मै॑ प्राणे॑ श्रितः॥१६॥

प्राणो॑ हृदये। हृदय॑ मयि॑। अहमृतै॑। अमृतं॑ ब्रह्मणि। सूर्यो॑ मे॑

चक्षुषिश्रितः। चक्षुरुहृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि।
चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो
मे श्रोत्रैश्रिताः। श्रोत्रः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं
ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो
मे बलैश्रितः। बलः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि।
पर्जन्यो मे मूर्धि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे
मन्यौ श्रितः। मन्युरुहृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि।
आत्मा मे आत्मनिश्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतें। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म
आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकृतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिर्भिर्वृद्धानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवानसृजत। ते पाप्मनासन्दिता अजायन्त। तान्व्य-
द्यत्। यद्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्वत्। यदवृश्वत्। तस्माद्वृष्टिः।

तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्नुतः। वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्टतंश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव संम्पन्ना। अर्थो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं मे पाप्मानमिति। अर्थं हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्टं मे पाप्मानमिति। युक्ष्यमाणो वेष्टा वा। वि च हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्टतंश्च। अत्युङ्हो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिधाय। परेहि। पुक्षं दद्याम्पाति पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्यं पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स हौवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरंजसीति। कस्तद्यत्परोरंजा इति। एष वाव स परोरंजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽवर्गिजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सत्य इति। किं तथसत्यमिति। तपु इति॥२६॥

कस्मिन्नु तपु इति। बलु इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छु इति माऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स हौवाच पुक्षो दद्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यंप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मा॑सावि॒त्रे न संव॑देत। स यो हु॒ वै सा॑वित्रं वि॒दुषा॑
सा॑वि॒त्रे संव॑देतो। सहा॑स्मि॑ञ्छिय॑ दधाति। अनु॑ हु॒ वा अ॑स्मा॑ अ॑सौ॒
तपुञ्छिय॑ मन्यते। अन्व॑स्मै॒ श्रीस्तपै॒ मन्यते। अन्व॑स्मै॒ तपो॒ बल॑
मन्यते। अन्व॑स्मै॒ बल॑ प्राणं॒ मन्यते। स यदाहं। सु॑ज्ञानं॒ वि॑ज्ञानं॒
दर्शा॑ दृष्टेति। ए॒ष ए॒व तत्॥२८॥

अथ॑ यदाहं। प्रस्तुतं॒ विष्टुतं॒ सु॑ता सु॑न्वतीति। ए॒ष ए॒व तत्।
ए॒ष ह्य॑व तान्यहांनि। ए॒ष रात्र॑यः। अथ॑ यदाहं। चि॑त्रः केतुर्दृता॒
प्रदाता॒ संविता॒ प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमृन्तेति। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष
ह्य॑व तेऽङ्गो॒ मुहूर्ताः। ए॒ष रात्रैः॥२९॥

अथ॑ यदाहं। प॒वित्र॑ पविष्यन्धसह॑स्वा॑न्धसहीयानरुणो॑
ऽरुणरंजा॑ इति। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्य॑व तेऽर्धमासाः। ए॒ष मासा॑ः।
अथ॑ यदाहं। अ॑ग्निष्ठोम उक्थ्यो॑ऽग्निरकृतुः प्र॒जापतिः संवध्सुर॑
इति। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्य॑व ते यंजकृतवः। ए॒ष कृतवः॥३०॥

ए॒ष संवध्सुरः। अथ॑ यदाहं। इ॒दानी॑ तु॒दानी॑मिति। ए॒ष
ए॒व तत्। ए॒ष ह्य॑व ते मु॑हूर्ताना॑ मुहूर्ताः। जु॑नुको हु॒ वैदेहः।
अ॑होरात्रैः सु॑माजंगाम। तं॒ हो॑चुः। यो वा अ॑स्मान्॒ वेद॑
वि॑जहंत्पाप्मानं॒मेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अभि॑ स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुञ्ज्ञलोकेऽन्नं॑
क्षीयत्॑ इति। वि॑जहंद्वै॒ वै पा॑प्मानं॒मेति। सर्वमायुरेति। अ॑भि॑ स्वर्गं॑

लोकं जायति। नास्यामुष्मिलोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेद। अहीना हाऽऽश्वेथः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स हं हृसो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। हृसो हृ वै हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। देवभागो हं श्रौतरूपः। सावित्रं विदां चकार। त ए हृ वागदृश्यमानाऽभ्युवाच॥३३॥

सर्वं बत गौतमो वेद। यः सावित्रं वेदेति। स होवाच। कैषा वागसीति। अयमहृ सावित्रः। देवानांमुत्तमो लोकः। गुह्यं महो बिभ्रदिति। एतार्वति ह गौतमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निपेपात। नमो नम् इति॥३४॥

स होवाच। मा भैषीगौतम। जितो वै ते लोक इति। तस्माद्ये के चं सावित्रं विदुः। सर्वं ते जितलोकाः। स यो हृ वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदः श्रियाऽभिषिक्तं वेद। श्रिया हृवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरौ। सूर्य इति त्रीणि। आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदः श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेद। श्रिया हृवाभिषिच्यते। तदेतद्वचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समासत् इति। न हृ वा एतस्युर्चान् यजुषा न साम्राऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥३६॥

तदेतत्परि यद्देवचक्रम्। आर्द्धं पिन्वंमानङ् स्वर्गे लोक एति। विजहृद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आद्रो हृ वै पिन्वंमानः स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेद। शूषो हृ वै वार्ष्ण्यः। आदित्येन समाजंगाम। त इ हौवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्युरमृताञ्चसम्भूत इति। एष वाव सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवैनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा॑। तस्या॑ अग्निरेव सारघं मधु॑। या एता॑ पूर्वपक्षापरपक्षयो॒ रात्रयः। ता॑ मधुकृतः। यान्यहानि। ते॑ मधुवृषाः। स यो हृ वा एता॑ मधुकृतश्च मधुवृषाङ्क्षु वेद। कुर्वन्ति हास्यैता॑ अग्नौ॒ मधु॑। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथु॑ यो न वेद॥३८॥

न हास्यैता॑ अग्नौ॒ मधु॑ कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो हृ वा अहोरात्राणाँ॑ नामधेयानि॒ वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुति। संज्ञानं॑ विज्ञानं॑ दर्शा॑ दृष्टेति। एतावनुवाकौ॑ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणाँ॑ नामधेयानि॒। प्रस्तुतं॑ विष्टुत॑ सुता॑ सुन्वतीति। एतावनुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणाँ॑ नामधेयानि॒। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुति। य एवं वेद॥३९॥

यो हृ वै मुहूर्तानाँ॑ नामधेयानि॒ वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुति। चित्रः॑ केतुर्दत्ता॑ प्रदत्ता॑ सविता॑ प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति।

एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदः। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेदः। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। पुवित्रं पवयिष्यन्सहस्रान्श्वरान्यानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदः। यो ह वै यंजक्रतूनां चर्तुनां च संवथ्सुरस्य च नामधेयानि वेदः। न यंजक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सुर आर्तिमाच्छ्रृतिः। अग्निष्ठेम उकथ्योऽग्निरकृतः प्रजापतिः संवथ्सुर इति। एतेऽनुवाका यंजक्रतूनां चर्तुनां च संवथ्सुरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यंजक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सुर आर्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदः। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेदः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदः। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव सलोकताऽ सायुज्यमश्रुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेदः॥४२॥

कश्चिंद्दु वा अस्मालोकात्प्रेत्य। आत्मान् वेद। अयमहम्-
स्मीति। कश्चिथ्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुण्डो
हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
हैवैतमग्निः सांवित्रं वेद। स एवास्मालोकात्प्रेत्य। आत्मान् वेद।
अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवैनं तथसांवित्रः।
स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदः सुयुग्मिः क्रियते।
इतिरात्रायांदीक्षिषत। इतिरात्राय ब्रूतमुपांगुरिति। तानिहानेव
विदुषः। अमुष्मिलोके शेवधिं धर्यन्ति। धीतः हैव स शेवधिमनु
परैति। अथ यो हैवैतमग्निः सांवित्रं वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिलोके शेवधिं न धर्यन्ति।
अर्धीतः हैव स शेवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्म-
चर्यमुवास। तः ह जीर्णिङ्गु स्थविरः शयानम्। इन्द्रं
उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते चतुर्थमायुर्द्याम्। किमेनेन कुर्या
इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन चरेयुमिति होवाच॥४५॥

तः ह त्रिन्दिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषाः
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददेव। स हौवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा वा
एतो। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैत्रिभिरायुर्भिरन्वेचथाः। अथ
तु इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमुग्निं सावित्रमुवाच। तत्स विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव
भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेदा। एषो
एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तं है वै त्रया विद्ययां लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेदा। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं
सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदा। वायोर्वा एतानि नामधेयानि।
वायोरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदा। इन्द्रस्य वा
एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदा।
बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं
सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदा। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि।
प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदा। ब्रह्मणो
वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतांमाप्नोति।
य एवं वेदा। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्।
असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तथसर्वं सीव्यति।
तस्मांसावित्रः॥४९॥

[११]

हरि: ॐ

॥इति कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

लोकौऽसि स्वर्गौऽसि। अनन्तौऽस्यपारौऽसि। अक्षिंतो-
अस्यक्षय्यौऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१॥

तपौऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२॥

तेजौऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासुं। इदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्यो विश्वस्य
जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघामक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्ने: प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्यो विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता
विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य
जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां

देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः। विश्वं
युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवथ्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे कामदुघान्यक्षितानि।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥१३॥

संवथ्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। क्रृतूनां प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः।

विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदेषे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवथ्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेषे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१५॥

मासः स्थर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेषे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थं मासु श्रिताः। अहोरात्रयौः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेषे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थौऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयौरिदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूत्र्यौ विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदेषे कामदुघे अक्षिते।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूत्र्या विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्र्या
विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो मुहो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे।
त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्कयः। त्वं पूषा विधृतः पासि नु त्मनाः।
देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु
श्रयध्वम्। तृतीयाश्वतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्।

पञ्चमाः पृष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

पष्ठाः संसमेषु श्रयध्वम्। संसमा अंष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्र्योदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्। पञ्चदशाः पौडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

पौडशाः संसदशेषु श्रयध्वम्। संसदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्। एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्र्योविंशेषु श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः पौड्विंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

पौड्विंशाः संसविंशेषु श्रयध्वम्। संसविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशा-स्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्र्यस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्र्यस्त्रिंशाः। उत्तरे भवता। उत्तरवर्त्मन् उत्तरसत्त्वानः। यत्कामं इदं जुहोमि। तन्मे समृद्धयताम्। वयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२५॥

अग्नाविष्णू सुजोषंसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः।
 द्युम्नैर्वर्जंभिरागतम्। राज्ञौ विराज्ञौ। सुम्राज्ञौ स्वराज्ञौ। अर्चिः
 शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा
 भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्यै। इदं मे प्रावत् वचः। वयः
 स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
 तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं
 वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्रं सत्यानां
 पते। वरुणं धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
 बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहः स्वयम्। रुचा रुरुचे
 रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ प्रजनौ प्रजायेय।
 वयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त तै अग्ने समिधः सुप्त जिह्वाः। सप्तर्षयः सप्त धामं
 प्रियाणि। सुप्त होत्रा अनुविद्वान्। सुप्त योनीरापृणस्वा घृतेन। प्राची
 दिक्। अग्निर्देवताौ। अग्निः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो
 मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवताौ॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै

दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवताौ। सोमः स दिशां
देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। उर्दीची दिक्।
मित्रावरुणौ देवताौ। मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवताौ। बृहस्पतिः स दिशां
देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।
अदितिर्देवताौ। अदितिः स दिशां देवो देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे कामान्धसमर्घयतु॥३१॥

अन्यो जागृविः प्राण। असावेहि। बृधिर आक्रन्दयितरपान।
असावेहि। उषसंमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।
अहमसोऽपोऽशीय। वृयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचित् यदु चितं ते अग्ने। यत्ते ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चित्तिमापूरयन्तु।
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाःश्चास्यग्ने। लोकं
पृण छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः।
अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्गुवा सीद। ता अस्य सूदोहसः।
सोमः श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्म देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने

दि॒वः। तया॑ दे॒वतं या॒ऽङ्गि॒रु॒स्वद्धु॒वा सी॑द। अग्ने॑ दे॒वा॑ऽ इ॒हा॒ऽवं॑ह।
ज्॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तबं॒रहि॒षे। असि॑ होता॑ न् ई॒ङ्ग्यः। अग्नं॑ म॒हा मन॑सा॒
यविष्टम्॥३४॥

यो दीदाय॑ समिंद्धु॑ स्वे दुरोणे। चित्रभानू॑ रोद॑सी अ॒न्तरु॒र्वा॑।
स्वाहुतं वि॒श्वतः प्र॒त्यश्चम्॥। मेधाकारं वि॒दथस्य प्र॒साधनम्। अ॒ग्निः॑
होतारं परिभूतमं म॒तिम्। त्वामर्भस्य हुविषः समानमित्। त्वां म॒हो
वृण्टते॑ नरो॑ नान्यं त्वत्। म॒नुष्वत्वा॑ निर्धीमहि। म॒नुष्वथस्मिर्धीमहि।
अग्ने॑ मनुष्वद॑ङ्गिरः॥३५॥

दे॒वान्दे॒वायुते यंजा। अ॒ग्निर्हि वाजिन॑ विशे। ददा॑ति
वि॒श्वचर्घणिः। अ॒ग्नी राये॑ स्वाभुवम्॥। स प्रीतो यांति॑ वार्यम्॥।
इषः॑ स्तोतृभ्यु॑ आभरा। पृष्ठो॑ दि॒वि पृष्ठो॑ अ॒ग्निः पृथिव्याम्। पृष्ठो॑
विश्वा॑ ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा॑ पृष्ठो॑ अ॒ग्निः। स नो॑
दिवा॑ स रिषः पाँतु॑ नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौ॑ऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्वाऽपवते।
तदस्य॑ शिरः। अथ॑ यद्दक्षिणा। स दक्षिणः पृक्षः। अथ॑ यत्प्रत्यक्।
तत्पुच्छम्॥। यदुद्दंडः। स उत्तरः पृक्षः॥३७॥

अथ॑ यथसंवाति। तदस्य॑ समश्वनं च॑ प्रसारणं च। अथो॑
सम्पदेवास्य॑ सा। सः॑ हु॑ वा अस्मै॑ स कार्मः पद्यते। यत्कामो॑
यज्ञते। यो॑ऽग्निं नाचिकेतं॑ चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेदा। यो॑ हु॑ वा

अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठां वेदा। आयतनवान्भवति। गच्छति
प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेदा।
आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य
शरीरं वेदा। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा
अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेदा। सशरीर एव स्वर्गं
लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तसो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवौ ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अर्थं
हैते वरीयाऽसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः
ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अर्थं
हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेदा। अथो यथा रथे तिष्ठन्यक्षसी पर्यवर्तमाने
प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदा॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदुसं ददौ। तस्य ह नचिकेत्
नाम पुत्र आस। तः ह कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु

श्रद्धाऽऽविवेशा। स हौवाच। तत् कस्मै मां दौस्युसीति। द्वितीयं
तृतीयम्। तः हु परीत उवाच। मृत्यवे त्वा ददामीति। तः हु
स्मोत्थिंतुं वाग्भिवदति॥४२॥

गौतमं कुमारमिति। स हौवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे
वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गुन्तासीति हौवाच। तस्य स्म
तिस्रो रात्रीरनाश्वान्यृहे वंसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमारं कति
रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमाऽ रात्रिमाश्रा
इति॥४३॥

प्रजां तु इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्तु इति। किं
तृतीयामिति। साधुकृत्यां तु इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य
ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्यृह उवास। तमागत्ये पप्रच्छ। कुमारं कति
रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमाऽ रात्रिमाश्रा इति। प्रजां तु इति। किं
द्वितीयामिति। पशूङ्स्तु इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां तु
इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव
जीवन्नयनीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षिंति ब्रूहीति होवाच। तस्मै हृतमग्निं
नांचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते
क्षीयेते। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं
वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचिति ब्रूहीति होवाच। तस्मै हृतमग्निं

नांचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमंजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेदं। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदांस्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नांच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। ततृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जियतेमम्। हृदयजङ्ग हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। ताङ् स्वायैव हस्तायु दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणं प्रतिंगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणं प्रतिंगृह्यते। दक्षते हु वै दक्षिणं प्रतिंगृह्यते। य एवं वेदं। एतद्वं स्म वै तद्विद्वाङ्सो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्याँ दक्षिणां प्रतिंगृहन्ति। उभयेन वयं दक्षिण्यामह एव दक्षिणां प्रतिंगृह्येति। तेऽदक्षन्त् दक्षिणां प्रतिंगृह्यते। दक्षते हु वै दक्षिणां प्रतिंगृह्यते। य एवं वेदं। प्र हान्यं ल्लानाति॥४९॥

तङ् हृतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तत्र तथा कुर्यात्। एतम् ग्निं कामेन् व्यर्थयेत्। स एन् कामेन् व्यृद्धः। कामेन् व्यर्थयेत्। सौम्ये वावैनं मध्वरे

चिन्वीता। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमुग्निं कामेन् समर्धयति। स एन् कामेन् समृद्धः॥५०॥

कामेन् समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमंजयन्। विन्दत् एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुरकृद्धिकामः॥५१॥

यथान्युपमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्घोत्। यामिदं वायुरकृद्धः। एतामृद्धिमृग्नोति। यामिदं वायुरकृद्धः। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबुलो वार्षः पुशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं पशून्नाप्रोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्रोति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिज्येष्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सुपुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सुपुश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्येष्यमाप्रोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वे ज्येष्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो
ज्यैष्ठ्यमाप्रोति। एतां प्रजांति प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते।
यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनुमिन्द्रो
ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनम् सावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि
स्वर्गं लोकमंजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जंयति। यौऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राङ्महोतुर्धिष्या-
दुथ्सर्पत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णतु। तेजसा यशसा
ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ
यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति।
दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा
वेत्वा ऽज्यस्य स्वाहेति स्तुवेणोपहत्याऽहवनीये जुहयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधायां चितिकूसिभिरभिमृशयां अग्निं प्रणीयोपसमाधायां
चतंस एता आहुर्तीर्जुहोति। त्वमेवे रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्।
अग्नाविष्णू इति वसोर्धरायाः। अन्नपत् इत्यन्नहोमः। सुस ते अग्ने
सुमिधः सुस जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो या अस्मिल्लोके देवताः। तासाऽ सायुज्यऽ सलोकतामाप्रोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासाऽ सायुज्यऽ सलोकतामाप्रोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिल्लोके देवताः। तासाऽ सायुज्यऽ सलोकतामाप्रोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवश्च वरीयाऽसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥ कामचारो हु वा अस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवध्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषा उत्तरः। शूरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शंतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा०। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृद्धा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवध्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शूरदुत्तरः पृक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितंयः। अपरपक्षाः पुरीषम्।

अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सौऽग्निरङ्ग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो
हू वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं॥६२॥

[१०]

हरिः ॐ

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्ने। आशानां त्वा
विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य
कामस्तदग्ने। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः।
आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा
अपरेण प्राणापानौ। हृव्यवाहुङ्ग स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञ-
क्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्।
तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो हृ वै नाम। ता
इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया॒ वै श्राम्यसि। अहमु॒
वा आशाऽस्मि। मां नु यंजस्व। अर्थं ते सत्याऽशां॑
भविष्यति। अनु॑ स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये॑ कामाय॑
पुरोडाशंमष्टाकंपालं निरंवपत्। आशायै॑ चरुम्। अनुमत्यै॑ चरुम्।
ततो॑ वै तस्य॑ सत्याऽशां॑ भवत्। अनु॑ स्वर्गं लोकमविन्दत्।
सत्या॑ ह वा अस्याऽशां॑ भवति। अनु॑ स्वर्गं लोकं विन्दति।
य एतेन॑ हुविषा॑ यजते। य उ॑ चैनदेवं वेद। सोऽत्र॑ जुहोति।
अग्नये॑ कामाय॑ स्वाहाऽशायै॑ स्वाहा॑॥ अनुमत्यै॑ स्वाहा॑ प्रजापतये॑
स्वाहा॑॥ स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते॑ कामेन॑ वै श्राम्यसि। अहमु॒ वै
कामोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अर्थं ते॑ सत्यः कामो॑ भविष्यति। अनु॑
स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये॑ कामाय॑ पुरोडाशंमष्टाकंपालं॑
निरंवपत्। कामाय॑ चरुम्। अनुमत्यै॑ चरुम्। ततो॑ वै तस्य॑ सत्यः॑
कामोऽभवत्। अनु॑ स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो॑ ह वा अस्य॑ कामो॑
भवति। अनु॑ स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन॑ हुविषा॑ यजते। य उ॑
चैनदेवं वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। अग्नये॑ कामाय॑ स्वाहा॑ कामाय॑ स्वाहा॑॥
अनुमत्यै॑ स्वाहा॑ प्रजापतये॑ स्वाहा॑॥ स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहाऽग्नये॑
स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते॑ ब्रह्मणा॑ वै श्राम्यसि। अहमु॒ वै
ब्रह्माऽस्मि। मां नु यंजस्व। अर्थं ते॑ ब्रह्मण्वान् यज्ञो॑ भविष्यति। अनु॑

स्वर्गं लोकं वेथ्स्यसीति॑। स एुतमग्नये कामायं पुरोडाशं मृष्टाकं पालं निरंवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमंविन्दत्। ब्रह्मण्वान् हु वा अस्य यज्ञो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एुतेनं हुविषा यज्ञते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामायं स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा॑॥ अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑॥ स्वर्गायं लोकायु स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्टकृते स्वाहेति॑॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यज्जस्व। अथं ते सत्यो यज्ञो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेथ्स्यसीति॑। स एुतमग्नये कामायं पुरोडाशं मृष्टाकं पालं निरंवपत्। यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञो भवत्। अनुं स्वर्गं लोकमंविन्दत्। सत्यो हु वा अस्य यज्ञो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एुतेनं हुविषा यज्ञते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामायं स्वाहा॑ यज्ञाय स्वाहा॑॥ अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑॥ स्वर्गायं लोकायु स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्टकृते स्वाहेति॑॥६॥

तमापौऽब्रुवन्। प्रजापतेऽफ्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु वा आपः स्मः। अस्मान्तु यज्जस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रियिष्यन्ते। अनुं स्वर्गं लोकं वेथ्स्यसीति॑। स एुतमग्नये कामायं पुरोडाशं मृष्टाकं पालं निरंवपत्। अन्नश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्।

ततो वै तस्मिन्न्यर्थे कामा अश्रयन्ता। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वं हु वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृषिषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्न्यः स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि बलिः हरन्ति। अहम् वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सर्वाणि भूतानि बलिः हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकपालं निरंवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि हु वा अस्मै भूतानि बलिः हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृषिषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्नयै बलिमते स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविष्यसि। अहम् वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकपालं निरंवपत्। अनुवित्यै

चुरुम्। अनुमत्यै चुरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हु वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्यै स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येन्योऽनुवित्तयो नाम। आशाौ प्रथमां रक्षति। कामौ द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्। यजश्चतुर्थाम्। आपः पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमान्धष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु हु वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पृष्ठौहीवरां दद्यात्कःसं च। स्त्रियै चाऽभारः समृद्धै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्विन्दन्। तपसा सप्तकान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं देवः हुविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी॥११॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवथ्माऽमृतं दुहाना। श्रद्धा

देवी प्रथमजा ऋतस्यां। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ताऽ
श्रद्धाऽ हुविषां यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना
देवी भुवनस्याधिपती। आगाऽस्त्यऽ हुविरिदं जुषाणम्। यस्माद्वेवा
जंजिरे भुवनं च विश्वै। तस्मै विधेम हुविषां घृतेन॥१२॥

यथा देवैः संध्यमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्माद्वेवा जंजिरे भुवनं च सर्वै। तथस्त्यमर्चदुपं यज्ञं नु आगात्।
ब्रह्माऽऽहृतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य
मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहसः सहीयान्। स नो
जुषाण उपं यज्ञमागात्। आकृतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपुश्चिम्। मनो राजानमिह वृद्धयन्तः।
उपहृवेऽस्य सुमृतौ स्याम। चरणं पुवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पुवित्रेण शुद्धेन पृताः।
अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्वाजंमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्।
चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हुव्यवाहुङ्ग स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञ-

क्रुतुभिरन्वैच्छत्। तं यंजक्रुतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्।
तमिष्टिभिरन्वैविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो हु वै नाम। ता
इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अर्थं ते सत्यं तपो भविष्यति। अनु
स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। तपसे
चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः हु वा अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं
लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये
स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै
श्रद्धाऽस्मि। मां नु यंजस्व। अर्थं ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्।
श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्।
अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हु वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु
स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहाौ श्रद्धायै स्वाहाौ। अनुमत्यै
स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
स्वाहेति॥१७॥

त ए सूत्यमंब्रवीत्। प्रजापते सूत्येन् वै श्राम्यसि। अहमु वै सूत्यमस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सूत्य ए सूत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेऽस्यसीति। स एतमा"ग्रेयमृष्टाकंपालु निरंवपत्। सूत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्य ए सूत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्य ए हु वा अस्य सूत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सूत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा" प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा"ग्र्यये" स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै मनोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सूत्यं मनो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेऽस्यसीति। स एतमा"ग्रेयमृष्टाकंपालु निरंवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्य ए हु वा अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा" प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा"ग्र्यये" स्विष्टकृते स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन् वै श्राम्यसि। अहमु वै चरणमस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सूत्यं चरणं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेऽस्यसीति। स एतमा"ग्रेयमृष्टाकंपालु निरंवपत्।

चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं चरणमभवत्। अनुस्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः ह वा अस्य चरणं भवति। अनुस्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा चरणाय स्वाहा०। अनुमत्यै स्वाहा० प्रजापत्ये स्वाहा०। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पश्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपांघा अनुवित्तयो नाम। तपः प्रथमाः रक्षति। श्रद्धा द्वितीयम्। सत्यं तृतीयम्। मनश्चतुर्थीम्। चरणं पश्चमीम्। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गं लोके भवति। य एताभिरिष्टभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरां दद्यात्कः सं च। स्त्रियै चाऽभारः समृद्धौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनः शस्म। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पश्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिरहोता दशहोतृणाम्। पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निरहोता पश्चहोतृणाम्। वाघोता षड्होतृणाम्। महाहविरहोता सुसहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। अथो पश्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। य एवं

वेदं। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वेषु जम्। एषा पङ्किः स्वर्गस्य
लोकस्यांजुसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यद्धिदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरेति। अनप्रवः
सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोष गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी
भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान्
वा अंरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपांजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वरेति।
एतैरुग्मिं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः। प्रजापुशुकामो
वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशं होतारमुदश्च मुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी
पत्यौ च। दक्षिणतः प्राश्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदश्चं पश्चं होतारम्।
उत्तरतः प्राश्च षड्होतारम्। उपरिष्टात्राश्च सुसहोतारम्। हृदयं
यजूः पि पत्यश्च। यथाऽवकाशं ग्रहान्। यथाऽवकाशं प्रतिग्रहाँलोकं
पृणाश्च। सर्वा हास्यैता देवताः प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदैवमुग्मिं चिनुते। रथसमितश्चेत्व्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यः स्तृणुते। पक्षः समितश्चेत्व्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पंशुबुन्धेनाभिजंयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वलोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरः स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविश्शतिर्दक्षिणा ददाति। एकविश्शो वा इतः स्वर्गो लोकः।
प्र स्वर्गं लोकमप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविश्शः। अमुमेवाऽदित्यमप्नोति। शतं
ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
सुहस्तं ददाति। सुहस्तसम्मितः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्या-
भिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽस्यै। सर्वस्यावरुच्छौ। यदि न विन्देत्। मन्थानेतावतो
दद्यादोदनान् वाँ। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्रीयते।
पृष्ठोर्हीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽस्यै।
सर्वस्यावरुच्छौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो
ददाति। तेनाऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत्। त्रिषंत्या हि देवाः।
स सत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु।
यो ह् वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितुव्यान् वेदं॥३१॥

तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैनश्च सोमपीथो नमति। एते वै
चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितुव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो
यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य वृञ्चीरन्। तेभ्यो

यथा श्रुद्धं देव्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वाँ। वीर्येण वा एष व्यृद्ध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकतामाप्रोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्थितां समानलोकतामाप्रोति। य एतमग्निं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चामृतं यच्च मर्त्यम्। यच्च प्राणिति यच्च न। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुधां दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतायाऽज्ञिरस्वद्भुवा सीद। सर्वाः स्त्रियः सर्वान्पुङ्सः। सर्वं न स्त्रीपुमं च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः पांसवो भूमैः॥३५॥

सङ्घाता देवमाययाौ। सर्वास्ताः। यावन्तु ऊषाः पशुनाम्। पृथिव्यां पुष्टिरहिताः। सर्वास्ताः। यावतीः सिकताः सर्वाः। अपस्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा घृत्यैः। अस्यां पृथिव्यामधिं॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावंतीर्वर्णुधः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनु।
सर्वास्ताः। यावंतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनु।
सर्वास्ताः॥३७॥

यावंतो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः। यावंतो
ग्राम्याः पशवः सर्वैः आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः। ये द्विपादश्चतुष्पादः।
अपादं उदरसुर्पिणः। सर्वास्ताः। यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावंत्कृष्णायसुः सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुः सर्वम्। देवत्रा
यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसुः सर्वं त्रपुं। देवत्रा यच्च
मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजुतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। सर्वः सुवर्णः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेनु ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशों दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेनु ब्रह्मणा।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं च केवलम्।
यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः प्रजाः॥४१॥

गृन्धर्वाप्ससरसंश्वे ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्धस्तिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्धस्तिलान्।
स्थावराः प्रोप्याश्वे ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः सर्वान्धः सान्।
हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते॥
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्धस्तनयित्वून्। हादुनीर्यच्च शीयते॥
सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सुरितः। सर्वमप्सुचुरं च यत्।
सर्वास्ताः॥४३॥

याश्वे कूप्या याश्वे नाद्याः समुद्रियाः। याश्वे वैशन्तीरुत
प्रांसचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्वे वर्षन्ति
वृष्टयेः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्। यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्।
सर्वास्ताः। वायुं वयांसि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं
वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नामं रूपं च
भूतानांम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा
तेन ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवः सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन

ब्रह्मणा। तयां देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा। यावतीस्तारकाः सर्वाः।
वितंता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूँषि सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्लिष्ट्ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।
सर्पदेवजनाश्वये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म।
अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासांश्च केवलान्।
सर्वास्ताः। सर्वानुतून्धर्सर्वान्मासान्। संवध्सरं च केवलम्।
सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन
ब्रह्मणा। तयां देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा॥४८॥

[C]
ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते।
ऋग्मिः पूर्वाह्ले दिवि देव ईयते। युजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।
सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्म्यो
जातां सर्वशो मूर्तिमाहः। सर्वं गतिर्याजुषी हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं ह शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा
हैव सृष्टम्। ऋग्म्यो जातं वैश्यं वर्णमाहः। युजुर्वेदं

क्षत्रियस्याऽहुर्योनिम् । सामवेदो ब्राह्मणान् प्रसूतिः । पूर्वं पूर्वम्भ्ये
वचं एतदूचुः । आदर्शमग्नि चिन्वानाः । पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः ।
शतं वर्षसहस्राणि । दीक्षिताः सुत्रमासता ॥५०॥

तपं आसीद्धृहपतिः । ब्रह्मं ब्रह्माऽभवथ्स्वयम् । सुत्यः हु
होतैषामासीत् । यद्विश्वसृज् आसत् । अमृतमेभ्य उद्गायत् । सुहस्त
परिवथ्सरान् । भूतः हं प्रस्तोतैषामासीत् । भविष्यत्प्रति चाहरत् ।
प्राणो अध्वर्युभवत् । इदः सर्वः सिषासताम् ॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः । प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे । आर्तवा
उपगातारः । सदस्यां कृतवोऽभवन् । अर्धमासाश्च मासाश्च ।
चमसाध्वर्यवोऽभवन् । अशः सद्व्याप्तस्तेजः । अच्छावाकोऽभवद्यशः ।
कृतमेषां प्रशस्ताऽसीत् । यद्विश्वसृज् आसत् ॥५२॥

ऊर्गाजानुमुदवहत् । ध्रुवगोपः सहोऽभवत् । ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाव्यणः । यद्विश्वसृज् आसत् । अपचितिः पोत्रीयामयजत् ।
नेष्टीयामयजत्त्विषिः । आग्नीद्वाद्विदुषीं सत्यम् । श्रद्धा हैवा-
यंजस्वयम् । इरा पर्नी विश्वसृजाम् । आकूतिरपिनडुविः ॥५३॥

इधमः हु क्षुच्चैभ्य उग्रे । तृष्णा चाऽवहतामुभे । वागेषाः
सुब्रह्मण्याऽसीत् । छन्दोयोगान् विजानती । कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः । सुःस्थाश्च सर्वशः । अहोरात्रे पशुपाल्यौ । मुहूर्ता:
प्रेष्यां अभवन् । मृत्युस्तदभवद्वाता । शमितोग्रो विशां पतिः ॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमांसता। सुहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः।
 ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम।
 येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान् योनियोनौ।
 नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानः सम्पराये। एष
 नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
 पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवध्सराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः।
 पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशते एकविंशाः। विश्वसृजाऽऽ-
 सुहस्रसंवध्सरम्। एतेन वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त।
 यद्विश्वमसृजन्त। तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः
 सायुज्यः सलोकताः यन्ति। एतासामेव देवतानाऽऽ सायुज्यम्।
 सार्षिताऽऽ समानलोकताः यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये चैन्तप्राहुः।
 येभ्यश्चैन्तप्राहुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

हरिः ॐ

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

 generated on **December 25, 2025**

Downloaded from

 <http://stotrasamhita.github.io> | StotraSamhita | Credits